

УДК 316(075.8)

М.В. Туленков, д-р соціол. наук

Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України

КОНФЛІКТОЛОГІЧНА ПАРАДИГМА В СОЦІОЛОГІЇ МАКСА ВЕБЕРА

У статті досліджується природа, сутність, місце і роль соціального конфлікту в соціологічній спадщині М. Вебера, зокрема, в його соціології політики, економіки та релігії.

Ключові слова: природа соціального конфлікту, сутність соціального конфлікту, статусні позиції соціологічних груп, причини соціального конфлікту, шляхи розв'язання соціального конфлікту.

Вихідні передумови. Проблема вивчення сутності, місця і ролі соціального конфлікту в соціологічній спадщині М. Вебера має неабияке значення для розвитку вітчизняної теоретичної соціології та сучасної соціальної практики, пов'язаної зі складними процесами трансформації українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень [1–2; 6–15] показує, що конфліктологічна парадигма в соціології М. Вебера залишається поза увагою вітчизняних соціологів. Зокрема, й дотепер бракує наукових праць, присвячених вивченню місця соціального конфлікту в науковому доробку класика соціології. Більше того, механізми пізнання та розв'язання конфліктних ситуацій у сфері політичних, економічних і міжконфесійних відносин, опрацьовані М. Вебером, мають значний пізнавальний потенціал для пояснення конфліктних явищ і процесів у сучасному українському суспільстві, що трансформується.

Постановка завдання. Об'єктивна науково-практична потреба дослідження теоретичних напрацювань М. Вебера у контексті конфліктної взаємодії соціальних груп у різних сферах суспільного життя зумовлює головну мету даної статті, що полягає у з'ясуванні пізнавальних можливостей конфліктологічної парадигми вченого в його соціологічній спадщині.

Виклад матеріалу дослідження. Проблематика соціального конфлікту, як свідчить аналіз, займає провідне місце в соціології М. Вебера [3–5] та базується, як правило, на таких постулатах: кожне суспільство постійно змінюється в кожній своїй точці, тобто соціальні зміни всюдисущі; кожне суспільство в кожній своїй точці пронизане суперечностями й конфліктами, тобто соціальний конфлікт є всюдисущий; кожний елемент суспільної системи вносить свій внесок у соціальну дезінтеграцію та зміни суспільства; кожне суспільство засноване на тому, що одні його члени примушують до підпорядкування інших членів.

При цьому варто підкреслити, що проблематика соціального конфлікту пронизує в соціології М. Вебера, насамперед, такі її головні напрями, як соціологію політики, соціологію економіки та соціологію релігії, що безпосередньо пов'язані між собою [3–5]. Водночас найбільш рельєфно дана тематика розкривається в його соціології політики у контексті трьох ідеальних типів легального панування: традиційного, харизматичного та раціонального [3, с. 644–706; 4, с. 218–322; 15, с. 50–52]. *Перший тип легітимного панування* – традиційний, зумовлений, на думку М. Вебера, певними нормами та звичкою людини до певної поведінки. Найбільш чистим типом такого панування, вважав учений, є патріархальне суспільство, що передувало суспільству буржуазному. На відміну від інших видів панування, саме особиста вірність керівникові є тут підставою для призначення людини на посаду, а також її просування ієрархічними сходинками. Для цього типу панування, з погляду М. Вебера, характерними є відсутність норм формального права і відповідно відсутність вимог вчиняти дії “незважаючи на думку керівних осіб”, оскільки характер відносин за цього типу панування (в будь-якій сфері суспільного життя) є суто особистісний.

Другий тип легального панування – харизматичний, побудований на феномені харизми, яка відіграє у М. Вебера особливу роль, оскільки трактується ним як екстраординарна здатність (чи якість) індивіда, що виділяє його серед інших людей. До харизматичних якостей М. Вебер відносить насамперед магічні здібності, пророчий дар, видатну силу духу чи слова тощо. Якщо традиційний тип панування тримається на прихильності до всього звичайного (раз і назавжди визначеного), то харизматичний тип, навпаки, спирається на щось незвичайне (яке раніше не визнавалося). Тобто харизматичний тип панування базується на афективному типі соціальної дії, яка розглядається вченим як значна рушійна сила, що здатна справляти відповідні зміни в структурі традиційного суспільства. Попри всі відмінності традиційного і харизматичного типів панування між ними, на наш погляд, існує й спільне, оскільки і перший, і другий типи панування спираються на особистісні відносини між керівником і підлеглим. Джерелом особистої відданості підлеглих харизматичному керівнику є не традиція й не визнання формального права останнього, а емоційно забарвлена віра в його харизму. Тому харизматичний лідер, підкреслював М. Вебер, має постійно піклуватися про збереження своєї харизми, тобто завжди доводити її наявність. Зрозуміло, що харизматичний тип панування (на відміну від раціонального типу) є авторитарним, оскільки авторитет харизматичного лідера базується тут на його силі – тільки не фізичній, а на силі його внутрішніх якостей.

Третій тип легального панування – раціональний – побудований, на думку М. Вебера, на приматі інтересу, який спонукає людину до цілераціональної дії. За умов домінування цього типу панування люди підкоряються не керівній особі, а чітко визначеним законам і правилам, яких мають дотримуватися як керівники, так і підлеглі. При цьому керівний склад будь-якої установи за раціонального типу панування формується зі спеціально підготовлених фахівців (управлінців, чиновників), які повинні діяти за строго визначеними формальними регламентами і

раціональними правилами. Найчистішим типом раціонального панування М. Вебер вважав бюрократію, одночасно підкреслюючи, що ніяка держава не може повністю бути бюрократичною, тому що на вершині ієрархічної піраміди стоять успадковані монархи, обрані народом президенти або політичні лідери, обрані парламентською аристократією.

Необхідно підкреслити, що М. Вебер власне розумів раціональний тип управління як певну машину, в якій немає жодного іншого інтересу, окрім ділового. Проте, подібно до всякої машини, “машина управління”, на думку вченого, потребує надійної програми, яку задає їй політичний лідер, що ставить перед собою певну мету. Або іншими словами, який ставить формальний механізм раціонального управління на службу певній політичній меті. Визначаючи ідеально-типові риси бюрократії (законопокірність, чіткість, неупереджене ставлення до тих, хто звертається до установи, раціоналізм тощо), М. Вебер чудово розумів, що ці якості чиновника (управлінця) можуть формулюватися як загальні принципи й вимоги, хоча вони не є реальними властивостями тих осіб, які посідають керівні посади. Отже, конфлікт між нормативними розпорядженнями і реальною психологією був для нього частиною соціальної реальності, ступінь і форма якої підлягали емпіричному дослідженню [3, с. 511–521].

Слід зазначити, що відносини раціонального панування у сфері державного управління розглядалися М. Вебером за аналогією з відносинами у сфері приватного підприємництва [5, с. 110–302]. Саме економіка, вважав М. Вебер, понад усе піддається раціоналізації, оскільки вона звільняє ринок від станових обмежень, зрощування з уподобаннями й звичаями. Водночас, економіка, на його переконання, перетворює всі якісні характеристики на кількісні, тобто розчищає шлях для розвитку суто раціонального капіталістичного господарства. Отже раціональність, у розумінні вченого, – це формальна функціональна реальність, яка є вільною від усяких ціннісних імперативів. На політичній мові це звучить таким чином: парламентська демократія, що визнається класичним лібералізмом (тобто єдино правомірним і законодавчо легітимним органом державного управління) не має в собі достатньої легітимуючої сили в очах народних мас. А тому вона повинна бути доповнена або монархом (чий права обмежені парламентом), або плебісцитарним шляхом обраним політичним лідером. Як бачимо, в першому випадку легітимність легального раціонального панування посилюється за допомогою апеляції до традиції, а в другому – за допомогою апеляції до харизми.

Повертаючись до ідеї М. Вебера про плебісцитарну демократію як форму політичної системи, можна сказати, що вона найбільшою мірою відповідала тій ситуації, що склалася в західноєвропейському суспільстві. Тільки плебісцит, на переконання вченого, може надати політичному лідерові ту силу легітимності, яка дозволить йому проводити певним чином орієнтовану політику, а також поставити державно-бюрократичну машину на службу певним цінностям. Зрозуміло, що для цього політичний лідер має бути харизматично обдарований, бо інакше він не зможе дістати схвалення народних мас. Отже, плебісцитарна теорія бюрократії

М. Вебера – це, по суті, певна ідеальна модель організації політичної системи, необхідні елементи якої забезпечують динамізм її функціонування [15, с. 50–52].

Не менша роль, як свідчить аналіз, відводиться проблемі соціального конфлікту у Веберовій соціології релігії, в якій суперечності виникають не з питань поділу та перерозподілу владних повноважень, а з питань тлумачення світоглядних (ціннісних) установок [3, с. 60–272]. З погляду М. Вебера, світоглядні установки світових релігій створені цілком певними соціальними групами, які займали чітко визначене соціальне становище, тобто володіли визначеним соціальним статусом у суспільстві. Це конфуціанські вчені, індуські брахмани, єврейські пророки, християнські святі й подвижники. Кожна з цих соціальних груп сповідувала свій “стиль життя” і стверджувала “свій набір” релігійних переконань. Водночас особливу увагу М. Вебера привертало питання про те, яким чином погляди кількох людей (обдарованих харизматичним натхненням) перетворюються спочатку на “стиль життя” певної статусної групи, а в результаті – на спрямованість розвитку всієї цивілізації.

Теоретична позиція М. Вебера виходила з того, що для вивчення будь-якого суспільства необхідно насамперед зрозуміти зусилля статусних соціальних груп у співвідношенні з ідеями й цінностями, поширеними в суспільстві [3, с. 512–521]. Виходячи з цього, М. Вебер вважав, що кожна соціальна група характеризується схильністю до ідей (цінностей) певного напрямку, які більшою мірою відповідають способу їхнього життя. Наприклад: селяни схильні до поклоніння природі й стихійній магії, християнське благочестя є типовим для міської буржуазної культури; військова аристократія володіє специфічними відчуттями честі, несумісними з ідеалізацією християнської покори тощо. Загальна гіпотеза дослідницьких напрямів М. Вебера полягала тут у тому, що суспільство – це сукупність статусних соціальних груп, ідеї, інтереси й цінності котрих у певній сфері сходяться, а в певній сфері є різними. При цьому розбіжність ідей, інтересів і цінностей є, на думку вченого, реакцією на розбіжність статусних груп, а перетин (або збіг) їхніх ідей, інтересів і цінностей можна пояснити шляхом вивчення минулих конфліктів і способів їх розв’язання, що трансформувалися в певні форми легального панування.

Отже, розуміння М. Вебером суспільства як певного балансу протидіючих соціальних сил дає ключ до з’ясування важливості тих соціальних зв’язків, що сприяють стабілізації суспільства. Дії кожної людини, що орієнтовані на дії інших людей, а також і самі люди, на погляд вченого, додають специфічну цінність тим соціальним утворенням, у яких вони беруть участь. Але це не означає, що ці соціальні утворення існують у вигляді деяких цінностей вищого порядку. З погляду М. Вебера, суспільство – це арена боротьби між соціальними статусними групами, кожна з яких має власні економічні інтереси та амбіції, своє розуміння світу та інших людей. Успіх кожної світової релігії, на думку вченого, з’явився результатом тривалої боротьби кожної з лідируючих статусних груп, які зустрічали на своєму шляху опір однієї чи кількох соціальних груп, що обстоювали свої ідеї, інтереси, цінності в ім’я збереження і ствердження винятковості власного “стилю життя”.

Отже, увага до боротьби (конфліктів) між різними соціальними групами була серцевиною світогляду вченого, який цілком усвідомлював, що окремі конфлікти (в основі яких лежать суперечності кінцевих цінностей) не можуть бути усунені за допомогою аргументації чи роз'ясненням позицій [3, с. 633–643].

Підкреслимо, що дослідження М. Вебера в рамках соціології релігії емпірично підтверджують визначену ним конфліктологічну парадигму. Конфуціанство, брахманізм та іудейська релігія є несумісними з позиції світосприйняття, оскільки людина, на думку вченого, не може послідовно відстоювати відразу дві з цих релігійних систем. Але, з іншого боку, це зовсім не означає, що суспільство характеризується постійною нестабільністю. У своїх дослідженнях М. Вебер показав, що навіть умовні погляди можуть сприйматися як певна позиція, якщо вони одержують підтримку панівної в суспільстві статусної групи. Більше того, з цією позицією, як правило, порівнюються (схвалюються чи не схвалюються) майже всі соціальні дії (чи вислови) будь-яких індивідів або соціальних груп у суспільстві.

Слід також відмітити, що проблематика конфлікту досліджувалася М. Вебером не тільки в його праці “Господарство і суспільство”, але й у роботі “Протестантська етика і дух капіталізму”, де він здійснив порівняльний аналіз найбільш значущих світових релігій крізь призму взаємодії економічних умов, соціальних чинників і релігійних переконань. У результаті він з'ясував причини поділу протестантів і католиків у різних соціальних прошарках. Протестанти, з погляду вченого, переважають серед власників капіталу, підприємців і кваліфікованих робітників. Крім цього, абсолютно очевидними виявилися й відмінності між протестантами й католиками в освіті. Так, якщо серед католиків переважали люди з гуманітарною освітою, то серед протестантів більше було людей з технічною освітою. Цей феномен вчений пояснює своєрідним складом психіки, яка формується в процесі початкового етапу виховання людини.

Крім цього, М. Вебера цікавило питання: в чому ж причина такого чіткого визначення соціального статусу людини у взаємозв'язку з релігією [3, с. 136–207]. Незважаючи на наявність об'єктивних історичних причин, переважання протестантів серед найбільш заможних верств населення вчений пояснював причинами різної поведінки людей, побудованої більшою мірою на їхньому “стилі життя”, ніж на їхньому соціальному становищі. Виходячи з цього, під духом капіталізму він розумів “комплекс зв'язків, існуючих у реальній історичній дійсності, що поєднується в цілісне поняття під кутом зору їх культурного значення”. Розглядаючи капіталізм з погляду марксизму, М. Вебер помітив, що майже всі його характерні риси (зокрема, поділ на класи, тяжіння до наживи тощо) можна виявити в Стародавньому Китаї, Індії та Вавилоні. Проте всім цим історичним епохам, на думку вченого, не вистачало духу сучасного капіталізму, тобто націленості на раціональну організованість людської праці [3, с. 70–95]. Отже, саме у відмінностях організації людської праці М. Вебер вбачав основний конфлікт між “сучасним” і “традиційним” капіталізмом, ілюструючи його прикладом відрядної оплати праці на сільськогосподарському підприємстві у Німеччині. Сезонний характер

сільськогосподарських робіт вимагає, на думку вченого, більшої інтенсивності праці, стимулювання якої має здійснюватися шляхом введення відрядної оплати праці з перспективами її підвищення. Однак збільшення оплати праці стимулювало людину (породжену “традиційним” капіталізмом) значно менше, ніж полегшення умов її роботи. Цей останній чинник, вважав дослідник, характеризує докапіталістичне ставлення людини до праці [3, с. 273–292].

Водночас М. Вебер вважав, що для розвитку капіталізму необхідний певний надлишок населення, що забезпечує на ринку наявність дешевої робочої сили. Але низька заробітна плата, на думку вченого, зовсім не тотожна дешевій праці, оскільки навіть у чисто кількісному вимірі продуктивність праці падає в тому разі, коли вона не забезпечує потреб людини у фізичному існуванні. Більше того, низька заробітна плата не тільки не виправдовує себе, але й дає зворотний результат у тих випадках, коли йдеться про висококваліфіковану працю, високотехнологічне устаткування, тобто де необхідне розвинене відчуття відповідальності, а також певний спосіб мислення, за яких праця ставала б самоціллю. Таке ставлення до праці, на думку вченого, не властиве пересічній людині, оскільки воно формується внаслідок тривалого виховання. Отже, відмінність між “традиційним” і “сучасним” капіталізмом, на думку М. Вебера, криється не в техніці, а в людських ресурсах, точніше, у ставленні людей до праці. Ці відмінності він показав на прикладі порівняння характеристик традиційної та сучасної людини (див. табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика традиційної та сучасної людини (протестанта)

<i>Традиційна людина</i>	<i>Сучасна людина (протестант)</i>
Працює, щоб жити	Живе, щоб працювати
Професія – тягар	Професія – форма існування
Просте виробництво	Розширене виробництво
Не обдуриш – не продаси	Чесність – краща гарантія
Основний вид діяльності – торгівля	Основний вид діяльності – виробництво

Важливо відзначити, що “ідеальний” тип капіталіста (підприємця), до якого наближалися деякі німецькі промисловці того часу, М. Вебер визначив так: “Йому чужими є показна розкіш і марнотратство, захоплення владою, йому властивий аскетичний спосіб життя, стриманість і скромність”. Аналізуючи сучасне йому суспільство, вчений дійшов висновку, що капіталістичне господарство не потребує більше санкціонування того чи іншого релігійного вчення, оскільки вплив церкви на господарське життя створює такої ж перешкоди, як і регламентація економіки з боку держави. Це, на думку М. Вебера, пов’язано з тим, що світогляд підприємців почав визначатися інтересами комерції та соціальної політики. Це явище тієї епохи, коли капіталізм, отримавши перемогу, відкинув непотрібну йому опору, зумівши зруйнувати середньовічні форми державної регламентації господарства з використанням релігійних переконань [3, с. 736–768].

Глибоко проаналізувавши також еволюцію поглядів на заняття мирською діяльністю передреформеної церкви, М. Вебер зазначив, що програма етичних реформ ніколи не стояла в центрі уваги реформаторів церкви, оскільки порятунок душі (і лише він) був основною метою їх життя і діяльності. А етичний вплив їхніх вчень на людей був лише наслідком релігійних мотивів. При цьому вчений вважав, що культурні впливи церковних реформ значною мірою були непередбачуваними, і навіть небажаними для самих реформаторів. Новим у цьому є те, що виконання обов'язку в рамках мирської професії розглядається вченим як найвище етичне завдання людини.

Тут знаходить підтвердження й центральний догмат протестантської етики (на протигагу католицизму), який відкидає зневагу мирської моральності з висоти чернечого аскетизму і пропонує виконання мирських обов'язків таким чином, як вони визначені для кожної людини її місцем у житті. Тим самим обов'язок людини стає її покликанням, тобто декларується рівність усіх професій перед Богом. При цьому взаємини людини з Богом були визначені досить жорстко – є люди обрані й не обрані, змінити вже нічого не можна, але кожна людина може відчути себе обраною. Для цього їй необхідно ретельно виконувати свій професійний обов'язок і уникати всіляких насолод, що в сукупності й забезпечить їй заможність. Саме з цих положень і з'явився, на наш погляд, веберівський соціальний портрет підприємця як працелюбної, ініціативної та скромної в потребах людини, що любить гроші заради самих грошей [3, с. 307–343].

Викладене вище дозволяє зробити **висновок**, що конфліктологічна парадигма пронизує всю соціологічну спадщину М. Вебера, зокрема, його соціологію політики, економіки та релігії. Під соціальними конфліктами вчений розумів, зокрема, процес зіткнення протилежних ідей, інтересів, цілей, позицій, цінностей або поглядів суб'єктів соціальної дії (взаємодії), тобто індивідів і соціальних груп. Більше того, він розглядав конфлікт як об'єктивне і невід'ємне явище суспільного життя, а також як значну рушійну силу, яке веде до соціальних змін.

Роль соціального конфлікту в житті суспільства, на думку вченого, більшою мірою розкривається за допомогою насамперед його позитивних функцій, таких як розрядка напруженості, відтворення людської взаємодії, дискусія, консолідація, комунікація тощо. В основі більшості конфліктів, що об'єктивно виникають у різних сферах суспільного життя, М. Вебер вбачав такі причини, як соціальне становище та стиль життя суб'єктів соціальної взаємодії, обмеженість ресурсів, які необхідно розподілити, взаємозалежність ролей, завдань, що виконуються членами спільноти, колективу, відмінність цілей, ідей, інтересів, цінностей, поведінки, досвіду, а також культурного розвитку індивідів і соціальних груп, неефективність соціальних комунікацій.

Вивчення конфліктологічної парадигми в соціологічній спадщині М. Вебера дає можливість краще пізнати причини виникнення конфліктних ситуацій у політичній, економічній та міжконфесійній сферах суспільного життя та визначити конкретні

шляхи їх розв'язання, що є вкрай важливим для сучасного етапу трансформації українського суспільства.

1. *Бачинин В.А.* История западной социологии : учебник / В.А. Бачинин, Ю.А. Сандулов. – СПб. : Лань, 2002.
 2. Большая советская энциклопедия : в 30 т. Т. 4 / гл. ред. А.М. Прохоров. – 3-е изд. – М. : Советская энцикл., 1971.
 3. *Вебер М.* Избранные произведения / М. Вебер. – М. : Просвещение, 1990.
 4. *Вебер М.* Избранное. Образ общества / М. Вебер. – М. : Логос, 1994.
 5. *Вебер М.* Экономика и общество : сб. статей. – М. : ИНИОН, 1972.
 6. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта / Р. Дарендорф // Социол. исслед. – 1994. – № 5.
 7. *Здравомыслов А.Г.* Социология конфликта: Россия на путях преодоления кризиса : учеб. пособие / А.Г. Здравомыслов. – 2-е изд., доп. – М. : Аспект Пресс, 1995.
 8. История теоретической социологии. Стабилизационное сознание и социологическая теория в век кризиса. – М. : Академ. Проект, 2010.
 9. *Козер Л.* Функции социального конфликта / Л. Козер. – М. : Идея-Пресс, 2000.
 10. *Мильман В.Э.* Социология в Германии: новая расстановка сил / В.Э. Мильман. – М. : Мысль, 1961.
 11. *Нечипоренко Л.А.* Буржуазная социология конфликта / Л.А. Нечипоренко. – М. : Политиздат, 1982.
 12. *Перебеносюк В.П.* Соціальні конфлікти і молодь / В.П. Перебеносюк, І.Є. Бебешкіна. – К. : Наук. думка, 1994.
 13. *Полякова Н.Л.* XX век в социологических теориях общества / Н.Л. Полякова. – М. : Логос, 2002.
 14. Соціологічна теорія: традиції та сучасність / за заг. ред. А.О. Ручки. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2007.
 15. *Туленков М.В.* Макс Вебер і теорія ідеальної бюрократії / М.В. Туленков / Ринок праці та зайнятість населення. – 2008. – № 1(15).
- Отримано 12.08.10*

Н.В. Туленков, д-р соціол. наук

КОНФЛИКТОЛОГИЧЕСКАЯ ПАРАДИГМА В СОЦИОЛОГИИ МАКСА ВЕБЕРА

В статье исследуется природа, сущность, место и роль социального конфликта в социологическом наследии М. Вебера, в частности, в его социологии политики, экономики и религии.

Ключевые слова: природа социального конфликта, сущность социального конфликта, статусные позиции социологических групп, причины социального конфликта, пути решения социального конфликта.

M.V. Tulenkov, Doctor of Sociol. Sci.

CONFLICT PARADIGM IN MAX WEBER'S SOCIOLOGY

The article examines the nature, essence, place and role of social conflict in sociological heritage of Weber, particularly in its sociology of policy, economics and religion.

Keywords: nature of social conflict, the essence of social conflict, status positions of sociological groups, the causes of social conflict, ways of resolving social conflict.